

*Anthropologische Ästhetik in Mitteleuropa 1750–1850 –
Anthropological Aesthetics in Central Europe 1750–1850.
Nemzetközi konferencia az antropológiai esztétikáról
(1750–1850)*

Budapest, 2016. május 26–27.

2016. május 26–27-én az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete Fórizs Gergely és Balogh Piroska szervezésében nemzetközi tudományos konferenciát rendezett *Anthropologische Ästhetik in Mitteleuropa – Anthropological Aesthetics in Central Europe 1750–1850* címmel. A tudományos ülészek helyszínét az MTA Könyvtár és Információs Központ biztosította. Az előadások nyelve német és angol volt, a hozzászólások a vonatkozó előadás nyelvén történtek.

Kecskeméti Gábornak, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézete igazgatójának Jankovics József tolmácsolásában elhangzott üdvözlő szavait követően Fórizs Gergely egy rövid bevezetőben vázolta fel a konferencia címében szereplő fogalmak pontos meghatározásának a problémáit. Véleménye szerint az antropológiai esztétika fogalma még nincs kellőképpen definiálva, ugyanakkor Közép-Európa fogalma is problematikus. A konferencia témájával kapcsolatban leginkább az egykori Habsburg Birodalom és a mai Németország területére vonatkoztatható, sokkal inkább kulturális, mint politikai értelemben felfogott régióról van szó, amelynek talán még pusztá létezése is megkérdőjelezhető. Fórizs a kétnapos konferencia célját az általa *sui generis* közép-európai jelenségként értelmezett antropológiai esztétika fogalmának sok nézőpontból történő körüljárásában, az eddig rejtve maradt jelenségek feltárásában, jobb megértésében határozta meg.

Fórizs bevezető szavai után az első szekció elnöke, Rákai Orsolya adta meg a szót Hörcher Ferencnek, aki előadásában a skót felvilágosodás esztétikájának magyar reformkori hatását vizsgálta. A vizsgálat középpontjában Hugh Blair *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres* című munkájának az ízlés fogalmát bemutató első fejezete és ennek két, 1825-ben megjelent magyar fordítása állt. Az egyik fordítás készítője Kis János (1770–1846) költő, író, műfordító, evangélikus szuperintendens, akadémikus, aki a Tudományos Gyűjtemény 1825. évi VIII. kötetében publikálta munkáját *Az ízlésről* címmel. Kis lábjegyzetben említette meg, hogy az értekezés „Blair Rhetorikai Letzkéjiből van némelly változtatásokkal véve”. A másik fordító az ekkor még csak tizenhét éves gróf Dessewffy Aurél (1808–1842) művelt arisztokrata, későbbi konzervatív politikus, gróf Dessewffy József fia. Fordítása *Az Ízlésről* címmel a Felső Magyar

Országi Minerva 1825. januári első füzetében jelent meg A. monogrammal a forrás feltüntetése nélkül. Az előadó összehasonlító elemzésében bemutatta a két fordító nagy korkülönbségéből fakadó eltérő háttérét, összekötő kapocsként Kazinczy Ferenc személyét jelölve meg. A fordítások közös eszmetörténeti háttérében Hörcher szerint a csinosodás politikai beszédmódja állhatott, amely a kultúra fogalmának az esztétikai értéket a morális és társadalmi értékkel összekapcsoló cicerói hagyományán alapul. A két fordító személyét összeköti továbbá az a tény is, hogy Kis János 1838-ban *Blair Hugó Retorikai és esztétikai letzkéi* címmel megjelent fordítását az Akadémia gróf Dessewffy Aurél és Tasner Antal levelező tagok véleménye alapján adta ki. Előadásának záró részében Hörcher a két fordítás fogalmi nyelvét hasonlította össze, lehetséges kontextusként megemlítve Kölcsey 1823-as, ízlésről szóló töredékét. Kitekintésként utalt a skót felvilágosodás magyar recepciójának az 1790-es és 1820-as évek reformmozgalmi közötti kontinuitás kérdésében játszott szerepére, valamint a 18. századi *gentleman* eszményének a 19. századi *Bildungsbürger* eszménye felé történő elmozdulására is.

Az Esztétika a metafizika és az empirizmus feszültségterében című első szekció a Stuttgarti Egyetem professzorának, Sandra Richternek az előadásával folytatódott, aki Friedrich Bouterwek (1766–1828) göttingeni professzor 1806-ban megjelent *Esztétikájának* eszmetörténeti háttérét mutatta be, hangsúlyozva Bouterwek az idealizmus és realizmus összebékítésére irányuló törekvését, Kant, a populárfilozófusok, Herder és Jean Paul rá gyakorolt hatását, az „emberi szellem eredeti szükségleteinek” és a „közvetlen tudatosság” fogalmainak művészetelméleti relevanciáját. Bouterwek, aki szerint a szépséget fizikai, morális és intellektuális alapon is érezni kell, módszerét az „érzés analízisének” nevezte, a „lélektani tényekre” fókuszálva, amelyeken a figyelem alapul. Esztétikája rendkívül izgalmas módon ötvözte a 18. századi és az empirikus esztétikát, még ez utóbbi feltalálása előtt.

Carsten Zelle, a bochumi Ruhr Egyetem professzora előadásában Heinrich Zschokke (1771–1848) pszichológiai esztétikáját vetette össze Friedrich Schiller levelekben kifejtett antropológiai alapozású esztétikai nézeteivel. Kiindulópontja Ernst Cassirer nyomán az a tézis volt, miszerint a 18. században a szépség problémájában gyökerezve nemcsak az esztétika tudománya, hanem egy „új filozófiai antropológia” is megalapozást nyert. Zschokke esztétikája Zelle szerint gyakorlati esztétika volt, amely Kant esztétikájával ellentétben a művészek számára kívánta levezetni a szépség alapelveit, az esztétikai teljesség lényegét. Schiller esztétikai leveleiben összetettebb és lényegében a Zschokke által kifejtettekkel ellentétes nézeteket fogalmazott meg, különösen annak az emberre mint értelmes állatra vonatkozó megállapításaival kapcsolatban, a szabad megfigyelés örömét hangsúlyozva. Az előadás kísérletet tett rá, hogy felvázolja Zschokke mechanisztikus materializmushoz közelítő és empirikus módon eljáró lélektani esztétikája és Schiller transzcendentálisan megalapozott antropológiai esztétikája eszme- és fogalomtörténeti kontextusait.

A szekció utolsó előadója Tomáš Hlobil, a prágai Károly Egyetem professzora volt, aki előadásában Johann Heinrich Dambeck (1774–1820) prágai egyetemi esztétika-előadásainak kantianus megalapozottságát cáfolta. Rámutatott, hogy e tévhit miként verhetett gyökeret az esztétikatörténetben Dambeck előadásainak posztumusz (Dambeck tanítványa, Joseph Adolf Hanslick által összeállított) 1822/23-as kiadásától kezdődően a kiadó fiának, a zenekritikus Eduard Hanslicknak 1894-es memoárjában át Petr Vít 1980-as évekbeli tanulmányáig. Hlobil szerint bár Vít számos hasonlóságot mutatott ki az *Ítéltörő kritikájával* való összevetés során, ezek azonban már Kant művének megjelenése előtt általánosan elterjedt fogalmakra vonatkoznak, e hasonlóságok épp ezért nem bizonyító erejűek. Hlobil Dambeck fennmaradt kézíratait is bevonva vizsgálatába, megállapította, hogy bár Dambeck több helyen említette Kantot, ezeket a helyeket azonban kritikus kommentárral ellátva illesztette be a saját rendszerébe, amely így semmiképpen sem tekinthető tisztán kantianusnak, hiszen számos ponton ellentétes nézeteket tartalmaz. Hasonlóképpen Dambeck egyetlen előadása sem tekinthető kantianusnak, a nyomtatott kiadásban szereplő Kant-idézetek nagy része ugyanis J. A. Hanslick utólagos betoldása.

Az *Alkalmazott esztétika* című második szekció, amelynek elnökségét Kontler László látta el, a konferencia két szervezőjének előadásával kezdődött, illetve zárult. Balogh Piroska az esztétika magyarországi egyetemi oktatásának 1774–1843 közötti intézménytörténetét mutatta be, különös tekintettel a tudományterület két nemzetközi jelentőségű professzorának, az exjezsuita Szerdahely György Alajosnak, valamint a göttingeni neohumanizmus legjelentősebb hazai képviselőjének, az evangélikus Schedius Lajos Jánosnak tudományos és oktatói tevékenységére. Az előadás címében szereplő időintervallum nyitó dátuma Szerdahely egyetemi oktatói tevékenységének kezdetét jelöli, amely egyben a magyarországi esztétikaoktatás kezdetét is jelentette, záró pontja pedig Schedius nyugalomba vonulásának éve. Mindkét professzor az elméleti esztétika aktív kutatója volt, esztétikaelméleti felfogásuk változásai jól rekonstruálhatók hallgatóik által lejegyzett előadásaik, illetve tankönyvként is használt esztétikaelméleti monográfiáik alapján. Az esztétika oktatása az egész vizsgált időszakban latin nyelven történt, és interdiszciplináris megközelítésmód jellemezte, ennek köszönhető, hogy a nemzeti nyelvűség és a szigorúan körülhatárolt tudományos diszciplínák uralomra jutását követően a maga korában jelentős európai recepciójú Szerdahely és Schedius tudományos munkásságára a felejtés homálya borult. Az interdiszciplináris megalapozottságú antropológiai esztétikai koncepciók újbóli tudományos vizsgálatba vonásához az előadó szerint három fő lépés vezethet el: 1. a latin szövegek lefordítása és közzététele, 2. kontextusaik feltárása, 3. a kurrens szaktudományos diskurzusba történő integrálásuk. Megjegyzendő, hogy Balogh Piroska az első két pontban szereplő feladatokat már szinte teljes mértékben elvégezte, Schedius esztétikaelméleti szövegei után Szerdahely esztétikai írásait is lefordította, Schedius esetében pedig *Ars scientiae* című monográfiájában részletesen feltárta a vonatkozó kontextusokat is. E kontextusok

feltárása terén Szerdahely esetében is jelentős eredményeket tudhat már magáénak. Mindezek alapján a harmadik pontban meghatározott célkitűzés megvalósítása sem tűnik valószínűtlennek, maga a konferencia, valamint az előadások írott változataiból kiadni tervezett tanulmánykötet is fontos lépést jelenthet e felé.

A következő előadás témája szorosán kapcsolódott a megelőzőéhez, hiszen Csuka Botond a Balogh Piroska által már bemutatott Szerdahely György Alajos dinamikus esztétikáját vette górcső alá, kifejtve, hogy a nem eredeti gondolkodó, ámde eredeti kompilátor Szerdahely esztétikája egy a szépség filozófiáján alapuló művészetelmélet, amely beleolvad az ízlés doktrínájába. Az előadó bemutatta Szerdahely szépségfogalmának összetettségét, forrásait a wolffianus iskolán belül, majd kitért a műalkotások által kiváltott érzelmi reakciók háttérében álló, a befogadót megindító *Vivacitas* (élénk-ség) fogalmának értelmezésére. A vizsgálatba bevonta a szenvedély és érzékenység fogalmait is, ezeket Szerdahely esztétikai tapasztalatra és fogékonyságra vonatkozó nézeteinek rendszerében helyezve el. Csuka szerint Szerdahely esztétikai koncepciójában a szépség nem kapcsolódik össze automatikusan a jósággal, ezért morális szempontból értéksemleres fogalomnak tekinthető.

A szekció utolsó előadója, Fórizs Gergely Wilhelm Traugott Krug (1770–1842) esztétikájának korai magyarországi befogadástörténetét mutatta be. Krugot a filozófiatörténet Kant tanainak népszerűsítőjeként és Hegel vitapartnereként tartja számon, önálló filozófiai teljesítménye majdnem teljes feledésbe merült. Mindezt Fórizs szellemes módon az autóipar területéről vett, képileg is bemutatott metaforikus párhuzammal szemléltette, a „nagyagyúkat”, Kantot és Hegelt Ferrari sportkocsihoz, Krugot és populárfilozófus társait pedig bogárhátú Volkswagenhez hasonlítva, akik csak az előbbiekkal kapcsolatba kerülve lehetnek érdekesek. Fórizs előadásában ennek a leegyszerűsítő sémának a problematikusságát mutatta meg Márton István pápai református kollégiumi professzor latin nyelvű Krug-fordítása kapcsán. Pukánszky Béla megállapítása szerint a jelentős kantiánus Márton azért éppen Krug munkáját fordította le, mivel Kant a Habsburg Birodalomban 1795 óta indexen volt. Krug filozófiája azonban nem tekinthető egyértelműen kanti megalapozottségűnek. Fórizs szerint csak módszertani alapállásuk, a dogmaticizmus és a szkeptizmus közötti arany középútnak tekintett kritizmus közös bennük, a kritikai filozófia pedig nem azonos a kanti filozófiával, hanem annak csak egyik rendszere. Krug filozófiai rendszere az eklektikus filozófia cicerói és horatiusi hagyományához nyúl vissza. Esztétikája Fórizs szerint megfelel az antropológiai esztétika definíciójának, és kifejezetten önálló teljesítmény, így Krug nem tekinthető Kant követőjének. Nem „leszármazási”, hanem sokkal inkább „testvéri” viszonyban áll vele, amennyiben mindkét filozófiai teljesítmény háttérében Francis Bacon tudomány-módszertana sejlik fel. Fórizs előadását a már említett autós hasonlatra történő frappáns visszautalással zárta: a Volkswagen csoport nemrég felvásárolta a Ferrarit, tehát (az előadó által ki nem mondva) a kritikai filozófia korai magyar recepciójában a populárfilozófus Krug munkája vált a Kant nevével fémjelzett irányzat alapművévé.

A harmadik szekció témája *Az antropológiai esztétika recepciójának változatai* volt. Az ülést Hárs Endre vezette. Az első előadást a prágai Károly Egyetem PhD-hallgatója, Antonín Policar tartotta Karl Heinrich Heydenreich (1764–1801) művészetesztétikájáról. A lipcsei egyetemi tanár, akinek a német romantika kiemelkedő alakjai, Novalis és Friedrich Schlegel is tanítványai közé tartoztak, esztétikai nézeteit az utókor ellentmondásos módon értékelte: egyesek szerint véglegesen szakított az arisztoteliánus mimézis koncepciójával, mások szerint csak átmenetet jelentett ennek meghaladása felé. Policar előadásában bemutatta Heydenreich esztétikai rendszerét, amely az egyes művészeti ágakat azok érzelemkifejezési lehetőségei szerint rangsorolta, úgy véve át a kortárs Johann Jacob Engel felfogását a zenéről mint az ember belső érzelmeinek, érzéseinek közvetlen „festésére” alkalmas művészetről, hogy azt mindeközben kiterjesztette a táncra, a színészi kifejezés eszközeire és a költészet prozódijára is. A többi művészetet korlátozott kifejezési lehetőségeik miatt ezek mögé sorolta, és ezeket továbbra is a klasszikus imitációelmélet felől közelítette meg. A költészet kapcsán Heydenreich bevezette az érzelmek elővilágításának (*Hervorleuchten*) fogalmát, amely lehetővé teszi az érző ember szívébe történő bepillantást. Visszatérve Heydenreich koncepciójának eltérő értelmezéseire, előadása végén Policar mindkét felfogás igazságát elfogadta, felhívva a figyelmet a Heydenreich esztétikai rendszerében lévő ellentmondásokra és megállapítva, hogy művészetelméletének a kora romantikára gyakorolt hatása csak további kutatások során tárható fel.

A szekció második előadója, Simon-Szabó Ágnes Friedrich Schiller esztétikai írásainak korai magyarországi recepcióját mutatta be két fordításon keresztül. Benke József Schiller *Die Schaubühne als eine moralische Anstalt betrachtet* című művéből készült fordítása 1810-ben jelent meg Pesten. A fordító az erdélyi magyar színjátszás jelentős alakja volt, és Schiller drámái felől jutott el vonatkozó esztétikai írásaihoz. Hasonló háttérrel rendelkezett az *Über naive und sentimentalische Dichtung* 1820 körül keletkezett, kéziratban maradt fordításának készítője, Bölöni Farkas Sándor is, aki a kolozsvári színjátszótársulat tagja volt. Az előadó részletes összehasonlító vizsgálata kitért a fordítások alapjául szolgáló kiadásokra, a német fogalmi nyelv magyarra történő átültetésének problémáira, valamint Schiller szövegeinek a korban kialakuló magyar irodalomkritikára, Kölcsey Csokonai- és Berzsenyi-recenziójának, valamint Berzsenyi *Antirecenziójának* fogalomhasználatára gyakorolt hatására is.

A szekció Gurka Dezső Schelling természetfilozófiájának Schedius esztétikájára gyakorolt hatását vizsgáló előadásával zárult. Schedius a *Philocalia* koncepciójának megalkotásakor az objektív szépséget tárgyaló *Calleologia* című fejezetben kísérletet tett a szépség fogalmának a természetfilozófia kereteibe történő beillesztésére. Gurka szerint Schedius filozófiatörténeti jelentőségének megítélésekor döntő szempont, hogy mennyire tekintjük szorosnak a kapcsolatot Schelling korai művei és a *Principia philocaliae* koncepciója között. Bár Schedius Schellingtől több fogalmat is átvett, és konkrét műveire is hivatkozott, esztétikai elméletében azonban, amelyben a tárgyak

szépségét a nem cselekvő matéria és a cselekvő potencia egymáshoz való viszonyából vezeti le, számos ponton eltér a német filozófus felfogásától. Schedius organikus életről alkotott koncepciója is inkább a göttingeni professzorok, Blumenbach és Lichtenberg munkáira támaszkodik. Schedius fogalmi rendszerének alapos vizsgálata alapján az előadó a *Principia philocaliae*-t a teljes Schelling-recepciótörténet legátfogóbb és legeredetibb munkájaként határozta meg.

A *Professzorok és polihistorok mint esztéták* című utolsó szekció első előadója, Lengyel Réka Verseghy Ferenc (1757–1822) pálos szerzetes, katolikus pap, költő, író, filológus, nyelvész 1817-es latin nyelvű esztétikai kézikönyvének forrásairól beszélt. Verseghy jelentős fordítói tevékenységet fejtett ki, szabadkőműves volt, a Martinovics-mozgalomban való részvételéért hosszú börtönbüntetést kellett elszenvednie. Szabadulása után visszatért a kulturális és szellemi életbe, írói munkákat adott ki, nyelvtudományi kutatásokat folytatott, és részt vett a Biblia új katolikus fordításának munkálataiban is. Az 1810-es évek közepén megbízást kapott a Helytartótanáctól egy új iskolai nyelvtankönyv írására. *Analytica Institutionum Linguae Hungaricae* című háromkötetes nyelvtudományi és esztétikai kézikönyve 1816–17-ben jelent meg. Az előadó ez utóbbi munka harmadik, esztétikai fejezetét vette részletes vizsgálat alá, ismertetve felépítését, rekonstruálva forrásait, példaanyagának eredetét. Verseghy esztétikájának fő forrása Johann Georg Sulzer *Allgemeine Theorie der Schönen Künste* című enciklopédikus munkája volt, amely Magyarországon is meghatározta az esztétikai gondolkodást egészen a 19. század közepéig.

A konferencia utolsó előadója, Mester Béla a sárospataki református kollégium nemzetközi hírű professzorának, Rozgonyi Józsefnek (1756–1823) munkáiban vizsgálta az esztétika szerepét. Előadása elején ismertette Rozgonyi utrechti és oxfordi tanulmányait, tudományos pályáját és a magyar Kant-vitában antikantiánus oldalon betöltött fontos szerepét, majd rátért Kant-kritikája filozófiatörténeti háttérének a bemutatására. Rozgonyi a skót *common sense* filozófiájának követőjeként Kant kritikai filozófiáját Hume gondolataira vezette vissza, majd pedig Thomas Reid Hume-kritikáját alkalmazta a kantianizmus így leegyszerűsített formájára. Mester ezután Rozgonyi esztétikai nézeteit vette vizsgálat alá, amelyek episztemológiájának képezték a részét. Ezekben ugyan kimutatta Reid hatását, de alapvetően önálló teljesítményként értékelte a sárospataki professzor rendszerét. Az előadó végül összevetette Rozgonyi előadásainak a tanítványa, Almási Balogh Pál által 1812–13-ban lejegyzett kéziratot változatát azok 1819-ben publikált, szerző általi kiadásával. Ez utóbbi egyértelműen nemzetközi olvasóközönség számára készült változat, kikerültek belőle a magyar történelemre, irodalomra, nyelvre és földrajzra történő utalások, helyükbe főként német és angol példák léptek. Rozgonyi irodalomtörténeti narratívába ágyazott esztétikájában utalások formájában fontos szerepet juttatott antikantiánus szövetségese, a göttingeni Ernst Schulze esztétikai nézeteinek is.

A konferencia társszervezője, Balogh Piroska zárszavában termékenynek és továbbgondolásra, további kutatásokra ösztönzőnek nevezte a kétnapos tanácskozást, amelynek tárgya, az antropológiai esztétika a maga korában egyszerre interdiszciplináris és nemzetközi meghatározottságú közép-európai tudományos diskurzus volt, ebből következőleg kutatásának is nemzet- és tudományközi módon kell történnie. A szervezők munkájának eredményeként valóban olyan nemzetközi és interdiszciplináris tanácskozásnak lehettünk tanúi, amely az általános embertudományi keretben értelmezett esztétika tudomány- és eszmetörténeti vizsgálatán keresztül termékeny szempontokkal járulhat hozzá a közép-európai kulturális identitás önértelmezéséhez is.

Tóth Kálmán